

Қўшилган қиймат солиғини қўллаш бўйича илғор тажрибаларни ўрганиш: ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДАН САБОҚЛАР

Ирматов Абдумалик Абдубилол ўғли
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Аннотация. Мақола қўшилган қиймат солиғини (ҚҚС) қўллаш бўйича илғор тажрибаларни чуқур ўрганишни назарда тутди. Адабиётларни кенг қўламли кўриб чиқилиб, амалий тадқиқотлар таҳлили ва эмпирик далилларни кўриб чиқиш орқали тадқиқот ҚҚС тизимларининг самарадорлигига ҳисса қўшадиган асосий тамойилларни аниқлаш ва тушунтиришга қаратилган. Ушбу тадқиқот натижалари солиқ органлари ва корхоналарга ҚҚСга ёндашувларини оптималлаштиришда йўл-йўриқ кўрсатишга мўлжалланган.

Калит сўзлар: солиқлар, қўшилган қиймат солиғи, прогрессив, регрессив, истеъмол солиғи.

ИЗУЧЕНИЕ ПЕРЕДОВОГО ОПЫТА ПРИМЕНЕНИЯ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ: УРОКИ ЗАРУБЕЖЬЯ

Ирматов Абдумалик Абдубилал угли
Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В статье проводится углубленное исследование передовой практики применения налога на добавленную стоимость (НДС). Посредством обширного обзора литературы, анализа тематических исследований и обзора эмпирических данных исследование направлено на выявление и объяснение ключевых принципов, которые способствуют эффективности систем НДС. Результаты данного исследования призваны помочь налоговым органам и бизнесу оптимизировать подход к уплате НДС.

Ключевые слова: налоги, налог на добавленную стоимость, прогрессивный, регрессивный, налог на потребление.

STUDYING BEST PRACTICES IN THE APPLICATION OF VALUE ADDED TAX: LESSONS FROM FOREIGN COUNTRIES

Irmatov Abdumalik Abdubilal ugli
Tashkent State University of Economics

Abstract. The article provides an in-depth study of best practices in the application of value added tax (VAT). Through an extensive literature review, case study analysis, and empirical evidence review, the research aims to identify and explain key principles that contribute to the effectiveness of VAT systems. The results of this study are intended to guide tax authorities and businesses in optimizing their approach to VAT.

Key words: taxes, value added tax, progressive, regressive, consumption tax.

Кириш.

Замонавий фискал сиёсатнинг динамик манзарасида қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) нафақат ҳукуматлар учун муҳим даромад манбаи, балки иқтисодий фаолиятга таъсир қилиш механизми сифатида ҳам асосий восита сифатида ажралиб туради. Қўшилган қиймат солиғи - ишлаб чиқариш ва тақсимлаш занжирининг ҳар бир босқичида ундириладиган истеъмол солиғи. 1950 йилларда Францияда пайдо бўлган ҚҚС ўша пайтдан бери жаҳон миқёсида мавқега эга бўлди, аксарият мамлакатлар уни солиқ тузилмаларига киритдилар. ҚҚСнинг ҳамма жойда мавжудлиги унинг турли хил иқтисодий шароитларда мослашувчанлиги ва самарадорлигини таъкидлайди.

ҚҚС давлат молиясининг ажралмас қисмига айланиб бораётганлиги сабабли, даромадларни шакллантириш ва иқтисодий ўсиш учун мақбул натижаларни таъминлаш учун унинг қўлланилишини синчиклаб кўриб чиқиш зарур. ҚҚС тизимларига хос бўлган мураккабликлар ва доимий ривожланиб бораётган глобал иқтисодий манзара солиқ маъмуриятчилигига йўл-йўриқ кўрсатиши мумкин бўлган энг яхши амалиётларни синчковлик билан ўрганишни талаб қилади. Мамлакатлар доимий равишда солиқ тизимларини оптималлаштиришга интилаётган бир пайтда, ҚҚСни қўллаш бўйича хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тадқиқотимизда турли мамлакатлар томонидан ҚҚС тизимларининг самарадорлигини ошириш учун қабул қилинган баъзи асосий стратегия ва ёндашувларни кўриб чиқамиз.

Адабиётлар шарҳи.

Қўшилган қиймат солиғини моҳиятини янада кенгроқ англаш учун илмий тадқиқотларни кўриб чиқишимиз лозим. Бу эса ушбу солиқ турининг аҳамиятини ва бошқа мамлакатлардаги тажрибасини кенгроқ тушунишимизга имкон беради. Хусусан, иқтисодиётнинг тарихига назар соладиган бўлсак, солиққа тортишнинг асосий принципи прогрессив солиқни тўлаш қобилиятидир, яъни юқори даромадли шахслар кам даромадли шахсларга қараганда кўпроқ солиққа тортилиши керак (Смит, 1776). ҚҚС регрессив таъсирга эга бўлса, у бойликни бойлардан бахтсизларга қайта тақсимлаш мақсадини бузади ва кам даромадли турмуш даражасини ёмонлаштиради. Бу нима учун ҚҚС ҳукуматига эга бўлган бир нечта давлатлар хизматлар ва товарларга истиснолар рўйхатини ёки барча учун мажбурий бўлган асосий хизматлар ва товарлар учун ноль ставка ҚҚСни амалга оширишини тавсифлайди (Сноссен, 1992). Баъзи мамлакатлар солиқ адолатлигини таъминлаш учун тўлов қобилияти принципи билан кафолатланганидек, исрофгарчиликка тегишли товарларга нисбатан ҚҚС ставкаси ёки жорий ставкадан юқорироқ ставка қўлланилишини истисно қилади. Шундай қилиб, ҚҚС тизимини жорий этиш ёки ислоҳ қилиш учун ҳаракат қилганда, улар тизим регрессив эмаслигини ва кам таъминланган уй хўжалиklarини янада қашшоқлаштирмаслигини таъминлаши керак (Алавуотунки ва бошқ., 2019).

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

ҚҚС, кенг қамровли харажатлар солиғи, ҳукуматнинг энг муҳим даромадлари орасида нисбатан янги бўлди (Адҳикари, 2020). 170 дан ортиқ мамлакатларда ҚҚС жорий этилганидан бери у одатда барча солиқ тушумларининг 20% ёки ундан кўпига ошади (Мгаммал, 2021).

Олтмиш йил олдин, ҚҚС камдан-кам ҳолларда «Франция» дан ташқарида маълум профессионал матнларда ўқитилган. Бошқа солиқ тизимларида кўплаб муаммолар мавжуд. Баъзи давлатлар шунга ўхшаш тарзда бошқа самарасиз яширин солиқларни, масалан, штамп йиғимлари, акциз солиғи ва тарифларни камайтириш ёки тўғридан-тўғри солиқларни, масалан, компания даромад солиғи ставкаси ва шахсий даромад солиғи ставкасини камайтириш учун ҚҚС жорий этишдан фойдаланган. Шунга қарамай, ўзгаришлар ҚҚСнинг савдо солиқларини алмаштириш билан бир оз фарқ қилди (Адҳикари, 2020).

Инклюзив, нейтрал ва операцион усулда ҚҚС ишлаб чиқариш занжири солиққа тортиш ва индивидуал истеъмол учун мўлжалланган. 20-асрнинг кейинги ўн йиллигида ҚҚС дунёдаги энг кенг қамровли солиқ ислоҳоти бўлиб қолди ва давлат даромадларининг асосий манбаи бўлди. ҚҚС ривожланаётган ва ривожланган мамлакатларда кенг қўлланилади (Сченк ва бошқ., 2015). Бироқ, ҚҚСнинг руҳи шундаки, у барча корхоналар учун олинади ва унинг мавжудлиги савдогарлар савдосидан тўланадиган солиқ билан боғлиқ. Агар ишончли занжир барқарор бўлса

ва у импортдан тўғри тўпланган ва фақат охирги истеъмолда экспортга жўнатилган бўлса, у охир-оқибат қўлланилади (Кеэн ва Лосквоод, 2010).

Солиқ қоидалари маълум даражада кенгайиб бормоқда ва сезилмайдиган ҳетероженликни ҳисобга олиш қобилятини ўлчаш учун синтетик назорат усулини қўллашнинг муҳим сабабларидан ажратилган. Улар жуфтлаштириш техникаси ёки эски панель регрессияларидан ҳам кўпроқ мақбулдир. ҚҚСни жорий қилиш доираси солиқ билан боғлиқ иқтисодий самарадорликни яхшилаш таассуротини баҳолаш учун ноёб экзоген тўплани таклиф қилади (Адҳикари, 2020). ҚҚС қоидаси жисмоний шахслар томонидан кўпчилик шахсий истеъмол учун қўлланилади, масалан, хизматлар ва товарлар учун тўланган қиймат билан ўлчанади. ҚҚСнинг жорий этилиши экспортга ёрдам беради, чунки экспорт қилинадиган товарлар солиқдан озод қилинади. Охир-оқибат солиқ имтиёзларидан ташқари, аввалги экспорт босқичларида тўланган барча солиқларни ундириш мумкин. Шундай қилиб, ҚҚС маҳаллий товарларнинг ташқи бозорларга чиқишига ёрдам беради. Бундан ташқари, ҚҚСга роя қилиш ставкалари ҚҚСни ижро этиш муаммоларини таснифлаш учун баҳоланади (Гиееске ва Тран, 2012).

Прасад ва Денг (2009) АҚШ Европа Иттифоқига қараганда юқори прогрессив солиқларга эга деган бошқаларнинг аргументини тасдиқлайди. Шунга қарамай, улар Буюк Британиянинг солиқ қурилиши материк фаровонлик ҳудудларига қараганда анча регрессив эканлигини аниқладилар. Прасад ва Денг (2009) мулк солиғи ва даромад солиғи доимий равишда прогрессив деб тахмин қилиш нотўғри эканлигини кўрсатади. Бундай ҳолда, мулк солиғи деярли ҳар доим регрессив бўлиб, статистикада регрессив солиқлар ҳисобга олинади. Иш ҳақи солиғи одатда регрессив бўлади, лекин биз икки ҳолатда иш ҳақи солиғи ортиб бораётганини кўраемиз. Ўз мақомини сақлаб турадиган ягона солиқ - бу ҳар бир давлатда ҳар йили регрессив бўлган савдо солиғи.

Пикеттй ва Саэз (2007) 1970 йилларда АҚШ яккахонлигида юқори прогрессивликни аниқладилар ва Прасад бугунги кунда ҳам шундайлигини кузатмоқда. Прасад ва Денг (2009) бу номувофиқлик ҚҚСни бекор қилганлиги сабабли пайдо бўлганидан шубҳаланарди. Улар ҚҚС ва бошқа савдо солиқларининг бекор қилиниши солиқнинг прогрессивлигини нотўғри кўрсатишига ва солиқ даромадларидан фойдаланган ҳолда миқдор прогрессивлигини ҳисоблаш техникасига тўсқинлик қилишига ишончлари комил. Биринчи жаҳон уруши даврида солиқ даромадларини молиялаштиришнинг асосий манбаи сифатида қабул қилган ва ҚҚСга қайта-қайта қаршилик кўрсатган АҚШда фаровонлик ҳудудлари молиявий манбаси (Морган ва Прасад, 2009).

Катонинг (2003) таъкидлашича, давлатлар фақат регрессив солиқларни биринчи бўлиб қабул қилсалар, муҳим фаровонлик ҳудудларини яхшилашлари мумкин. Ушбу контекстда ҚҚС каби акциз солиғининг регрессив хусусияти муҳимми? Тахминан, иқтисодчиларнинг таъкидлашича, бу ҚҚС бир вақтнинг ўзида ҳисобга олинса, регрессив бўлсада, умр бўйи кўриб чиқилганда мутаносиб кўринади.

Касперсен ва Меткалф (1994) ҚҚС АҚШда умр бўйи даромадга нисбатан одатда мутаносиб бўлишини аниқладилар. Харажат солиқларининг бошқа мамлакатда шунга ўхшаш ҳодисаси ҚҚС юқори бўлган мамлакатларда умумий солиқ имиджининг камроқ регрессив бўлишига олиб келади. Бундан фарқли ўлароқ, Граэтз (2005) ҚҚС прогрессивлиги ўлчови сифатида умрбод даромадни истеъмол қилишнинг қарама-қаршилигида иккита бошқа келишмовчиликни тақдим этди. Дастлаб, ёш шахсларнинг келгуси ёки умр бўйи даромадларига зид равишда қарз олиш қобиляти репетицияда чекланади.

Ташқи кучлар кўпинча ҚҚС бўйича вариантларга таъсир қилади, бу эса қайта тузилаётган мамлакатларнинг ички шароитларига боғлиқ. Бир нечта академик ва академик бўлмаган институтлар кўп қиррали бирлашмаларнинг, хусусан, Европа Иттифоқи ва Халқаро Валюта Жамғармасининг (ХВЖ) ҚҚС танловини оширишга таъсир қилишини тавсифлайди. Европа Иттифоқига киришда давлатлар ҚҚСни жорий этишлари шарт. Европа Иттифоқига аъзо бўлган ёки Европа Иттифоқига киришга ҳаракат қилаётган ҳар қандай мамлакат ҚҚСни жорий қилишни хоҳлайди (Кеэн анд Лосквоод, 2010).

Худди шундай, ХВЖ ҚҚСнинг ашаддий тарафдори бўлиб қолмоқда ва ипотека кредитларини қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш учун кўпинча ҚҚС бўйича мустақил амалиётлардан фойдаланади. Шунга кўра, ХВЖ ёрдамига муҳтож бўлган кичик давлат, эҳтимол, ҚҚСни қўллаши мумкин (Кеэн ва Локвуд, 2010). Мисол учун, мамлакат ХВЖ кун тартибига

киритилгандан сўнг, ҚҚСни қўллаш эҳтимоли йилига 25% гача кўтарилади. Ҳисоб-китобларига кўра, 1980 ва 1990 йиллар давомида ҚҚС билан таниш бўлган барча давлатлар ҚҚСни қўллаш бўйича кўрсатмаларга асосланиб, ҳеч бўлмаганда қисман ХВЖдан фойдаланганлар (Ѕизэк ва бошқ., 2017).

ҚҚС туризм соҳасидаги билвосита солиқ бўлиб, худди АҚШдаги савдо солиғи каби, туризм билан боғлиқ хизматлар ва ишлаб чиқаришнинг турли босқичларида қўшилган қийматга асосланган товарлардан олинади. Европа Иттифоқидаги кичик ресторанлар, кафелар ва меҳмонхоналар (ҲОТРЕС, 2020) ҳукуматлар учун ҚҚС тўплайди (Кристжэнсдоттир ва Ремоалдо, 2019). ҚҚСни туризмни бошқариш учун макроиқтисодий восита сифатида кўриш мумкин, лекин шу билан бирга у сайёҳлар нархини оширади. Асосий топилмалар ҚҚСнинг ошиши саёҳатчилар оқимига таъсир қилмаслигини кўрсатади. Бу шуни кўрсатадики, макроиқтисодий восита сифатида ҳукуматлар ўз режаларида мақсадли ҚҚС ўсишини сақлаб қолишади (Кристжэнсдоттир, 2020).

Ягона аҳоли пунктида ҚҚС қурилиш режаси яқин атрофдаги ҳудудларда баҳолаш қурилишига таъсир қилади. Агар давлатлар ўз қўшниларининг таъсири туфайли ҚҚСни жорий қилсалар, бу ўзгартириш солиғи уларнинг ички иқтисодий аҳволига кўра ўзгаришларга эмас, балки амалга оширувчи давлатнинг молиявий шартларидан аста-секин ташқи бўлади. ҚҚС тақдироти, шубҳасиз, назорат қилинадиган ҳудудни акс эттиради (Беслей ва Сасе, 1995).

ҚҚСни тақсимлашда импрессионистик хатти-ҳаракатлар тобора ортиб бораётган услубий тадқиқотларда ҳам ўз аксини топмоқда (Уфийер, 2017).

Микрокорхоналар (янги энергия саноати) ҳақида, Сун ва бошқалар. (2020) янги энергия ҚҚС имтиёзларининг микрокорхона даражасидаги таассуротларини ўрганиш учун ярим умумий таҳлил ўтказди. Хитойнинг энергия рўйхатига киритилган янги институтлари маълумотларини таҳлил қилиш учун фарқдаги фарқ усулидан фойдаланган ҳолда, улар 2008 йилда Хитойнинг янги энергия тармоқлари учун ҚҚС двигатели компаниянинг капитал даромадлигини оширишда самаралироқ бўлиши мумкинлигини аниқладилар. Тадқиқот янги энергия секторидида ҳаддан ташқари зичликни камайтириш учун терминаллардан фойдаланиш учун солиқ имтиёзларини қўллаб-қувватлашни тавсия қилади. Иқтисодий динамикани янги энергия секторининг ўзгарувчан бозорлари ва бўйсунувчи курашлардан қочиш учун тушуниш керак. Илмий-тадқиқот ишларини рағбатлантириш қайта тикланадиган энергия технологияларини такомиллаштириш учун қулай шартдир. Рўйхатга олинган Хитой компаниялари учун янги энергия секторини яхшилаш бўйича қўллаб-қувватлаш чораларини таққослаш керак (Сун ва бошқалар, 2020).

ҚҚС ёндашувига кўра, капитал даромади фақат охириги истеъмол қилинганидан сўнг солиққа тортилади (United States, 1992).

Голоб (1995) маълумотларига кўра, ҚҚС акциялар нархига оптимистик таъсир кўрсатади. Ушбу турдаги солиқ капитал даромадлари ва дивидендлар бўйича солиқларни ҳисобга олмайди, аммо акциялар нархи бошқа солиқларга қараганда камроқ компаниялар учун кўтарилади. Бунинг сабаби солиққа тортиш учун мавжуд даромадларнинг камайиши. ҚҚСнинг таъсирига мисол Асогва ва Нколика (2013) ҚҚСнинг Нигерияда қимматли қоғозлар билан боғлиқ таъсири бўйича ўз тадқиқотларида аниқлаган нарасадир. Улар ҚҚСнинг акцияларга ва умуман инвестицияларга оптимистик таъсирини аниқладилар.

Деярли барча давлатлар ҚҚСни сотишдан олинандиган солиқларни (масалан, ишлаб чиқариш солиғи, улгуржи солиқ ёки савдо солиғи) алмаштириш учун киритдилар. Баъзи мамлакатларда улар худди шундай самарасиз билвосита солиқларни камайтириш ёки маълум даражада тўғридан-тўғри солиқларни камайтириш учун ҚҚС муқаддимасидан фойдаланганлар. Бу, қоида тариқасида, амал қилади, лекин фақат халқлар ўз ичига олган бўлса (Уфийер, 2017). Мисол учун, муаллиф маълумот тўплаган 88 мамлакат намунасида Панама ва Япония ҚҚСни нотўғри ўзлаштиришдан олдин кенг савдо солиғига эга бўлмаган иккита асосий давлатдир. Охир оқибат, Япония турли қазиб олиш солиқларини, масалан, автомобиль сотиш солиғини 23% дан 6% гача камайтирди ва Панама қўшилган қиймат солиғини тақдим этганидан кейин кўплаб давлат божларини камайтирди. Шундай қилиб, ушбу ҚҚС ўзгаришлари ҚҚС орқали ўзгарувчан савдо ва сотиш солиқларининг тижорат фаолиятига таъсирини баҳолаш учун мукамал тўпламни тақдим этади (Адҳикари, 2020).

Мисол учун, ҚҚСнинг Хитойнинг экспорт кўрсаткичларига таъсирини ўлчашда натижалар экспорт ҚҚСнинг 1% га тушиши тегишли экспорт қийматларининг етти балл, икки фоизга

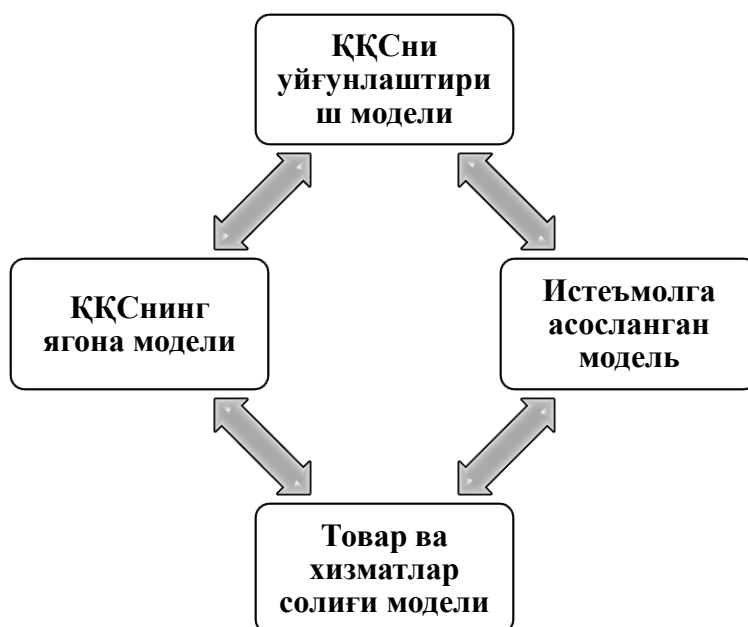
ошишига олиб келишини тавсия қилади. Бу таъсир, биринчи навбатда, хизмат кўрсатиладиган миқдорлар ва бир нечта ташқи бозорларнинг ўзгариши билан боғлиқ, экспортнинг ўртача бирлик қиймати эса ўзгармайди (Гоурдон ва бошқ., 2022). Бундан ташқари, Хитойда рўйхатга олинган компанияларнинг далиллари шуни кўрсатадики, бизнес солиқларини ҚҚСга айлантириш ташкилотларни инновацион маҳсулотлар ва амалий инновацияларни кенгайтиришга ундаган. Бундан ташқари, илмий-тадқиқот инвестициялари даражаси ҚҚСга тижорат солиғи ўзгаришлари ва умумий инновация маҳсулоти ва корпоратив солиқнинг ҚҚСга ўзгариши ва фирмаларнинг амалдаги инновацион маҳсулоти ўртасидаги боғлиқлик ўртасида ўрта жойни эгаллайди (Сао ва бошқ., 2022).

Индонезияда Иравати ва бошқалар (2022) натижалари шуни кўрсатадики, “электрон ҳисоб-фактура” бандлиги ва солиққа тортиладиган шахсий итоаткорлик ҚҚС даромадларига сезиларли даражада ижобий таъсир кўрсатади. Улар Пасар-Ребо-Жакартанинг асосий солиқ идорасига мувофиқликни яхшилаш учун солиқ солинадиган жисмоний шахсларга электрон ҳисоб-фактуралар бериш билан боғлиқ маълумотларни тақдим этиш ва кампанияларни ўтказиш бўйича хизматини ривожлантиришни давом эттиришни тавсия қилади. Худди шундай, солиқ тушумларининг ўсиши ҚҚС тушумларига таъсир қилиши мумкин.

Бундан ташқари, Ким ва бошқаларнинг натижалари (2022) Жанубий Кореяда ўтказилган тадқиқот ҳукуматга бўлган ишонч истеъмолчилар ҳамкорлигини сезиларли даражада мустақамлашини кўрсатди. Улар, шунингдек, чегирма миқдори ошганида, кучлироқ ишонч ҚҚСга мувофиқликни қўллаб-қувватлашга таъсир қилишини аниқлайдилар.

Осиёда, Пермади ва Вижая (2022) 19 та давлат намуналарини ўрганиш натижалари шуни кўрсатадики, яширин тарифлар, хизмат кўрсатиш соҳаси ва давлат самарадорлиги ҚҚС тушумларига сезиларли даражада ижобий таъсир кўрсатади, импорт ҳажмлари эса жиддий салбий таъсир кўрсатади. Бундан фарқли ўлароқ, стандарт ставкалар, фискал тақчиллик, самарадорлик, коррупцияни назорат қилиш, қонун устуворлиги ва демократия устунлиги ҚҚС тушумларига жиддий таъсир кўрсатмайди.

ҚҚС тизимлари турли мамлакатларда сезиларли даражада фарқланади, улар фаолият юритадиган турли иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муҳитларни акс эттиради. Ушбу алоҳида моделларни чуқур таҳлил қилиш ҳар бирига хос кучли ва заиф томонларини аниқлаш учун жуда муҳимдир.

1-расм. Қўшилган қиймат солиғи моделлари¹⁴¹

ҚҚСни уйғунлаштириш модели. Европа Иттифоқи доирасида ягона ички бозорни ривожлантириш учун аъзо давлатлар ўртасида ҚҚС тизимини уйғунлаштириш бўйича биргаликда ҳаракат қилинди. Ушбу модель ҚҚС ставкалари ва солиққа тортишда изчилликни

¹⁴¹ Адабиётларни ўрганиш асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

таъкидлайди, трансчегаравий савдода ишқаланишни камайтиради. Ушбу ёндашувнинг кучи унинг турли иқтисодий тарихдаги бизнес учун тенг шароит яратиш қобилиятидир. Бироқ, аъзо давлатлар ўртасидаги иқтисодий номуносибликларни бартараф этишда қийинчиликлар юзага келади, чунки ягона ўлчамли ёндашув тўлиқ мос келмаслиги мумкин.

Истеъмомга асосланган модель. Сингапурнинг ҚҚС тизими кўпинча соддалиги ва самарадорлиги учун мақтовга сазовор. Солиқлар биринчи навбатда товарлар ва хизматларнинг якуний истеъмолидан олинган истеъмомга асосланган ёндашув ишлаб чиқариш ва савдодаги бузилишларни минималлаштиради. Ушбу модель ортиқча истеъмомни тўхтатиб, жамғарма ва инвестицияларни рағбатлантиради. Унинг афзалликларига қарамай, танқидчилар бундай тизимлар кам таъминланган уй хўжаликларига номуносиб таъсир кўрсатиши ва бир-бирини тўлдирувчи ижтимоий сиёсатни талаб қилишини таъкидлайдилар.

Товар ва хизматлар солиғи модели. Австралиянинг товар ва хизматлар солиғини қабул қилиши истеъмом солиғининг кенг қамровли моделини ифодалайди. Унинг кенг базаси ва нисбатан паст даражаси иқтисодий фаолиятнинг кенг доирасини қамраб олишга қаратилган. Ушбу модели нисбатан пастроқ солиқ юки билан даромад олишда устунлик қилади. Бироқ, муҳим бўлмаган товарлар ўртасидаги мос мувозанатни ва муайян демографик гуруҳларга мумкин бўлган регрессив таъсирни аниқлашда қийинчиликлар пайдо бўлади.

ҚҚСнинг ягона модели. Яқинда Бирлашган Араб Амирликлари ўзига аъзо амирликлар бўйлаб ягона ҚҚС тизимини жорий қилди. Ушбу модель турли хил иқтисодий шароитларда ҚҚСнинг мослашувини намойиш этади. Бирлашган Араб Амирликларида ҚҚСнинг жорий этилиши нефть даромадларига жуда боғлиқ бўлган иқтисодларда ҳам муваффақиятли амалга ошириш имкониятларини кўрсатди. Кенг тарқалган мувофиқликни таъминлаш ва тизимни минтақада кенг тарқалган ноёб бизнес тузилмаларига мослаштиришда муаммолар мавжуд.

Аммо бир масалани унутмаслик лозимки, ушбу моделлар бўйлаб умумий муаммолар пайдо бўлади, жумладан солиқ тўлашдан бўйин товлаш, маъмурий мураккабликлар ва технологик тараққиётга доимий мослашиш зарурати. Оддийлик ва кенг қамровлилик ва солиқ юкини адолатли тақсимлаш ўртасидаги мувозанат бутун дунё бўйлаб ҚҚС тизимларида кўп йиллик муаммо бўлиб қолмоқда.

Шу билан бирга ҚҚС доирасида бошқа хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларни ҳам кўриб чиқсак. Хусусан, кўпгина муваффақиятли ҚҚС тизимлари аниқ белгиланган чегаралар ва имтиёزلарни ўз ичига олади. Чегаралар бизнеснинг ҚҚС тўлаши керак бўлган даромаднинг қайси даражасида бўлишини белгилайди, бу эса кичик бизнес учун мослик юкини енгиллаштиради. Ўз навбатида, имтиёзлар муайян товар ва хизматларни ҚҚСдан, кўпинча муҳим ёки ижтимоий аҳамиятга эга бўлган товарларни чиқариб ташлаш учун мўлжалланган. Германия ва Сингапур каби давлатлар даромад олиш ва кичик корхоналарни қўллаб-қувватлаш ўртасидаги мувозанатни таъминлаб, бундай чора-тадбирларни самарали амалга оширди.

Технологияни ўзлаштириш ҚҚС тизими муваффақиятли бўлган мамлакатлар орасида умумий мавзудир. Илғор электрон ҳисоб-фактуралар, реал вақт режимида ҳисобот бериш ва маълумотлар таҳлилини жорий этиш солиқ органларига транзакцияларни самарали кузатишга ёрдам беради, бу эса солиқдан бўйин товлаш имкониятларини камайтиради. Масалан, Эстония ўзининг тўлиқ рақамлаштирилган ҚҚС тизими билан машҳур бўлиб, у нафақат қонунчиликка риоя қилишни соддалаштирди, балки корхоналар учун солиқ юки ҳам минималлаштирди.

Баъзи мамлакатлар ҚҚС тўлови учун жавобгарликни етказиб берувчидан олувчига ўтказиб, тескари тўлов механизмдан фойдаланади. Бу, айниқса, фирибгарликка қарши курашда ва ҚҚСни зудлик билан ундиришда фойдалидир. Испания ва Италия ўзларининг ҚҚС тизимларига тескари тўлов механизмларини муваффақиятли интеграциялашди, бу мувофиқликни кучайтирди ва солиқ тўлашдан бўйин товлашни камайтиради.

ҚҚС тизимлари динамик ва ўзгарувчан иқтисодий шароитларга мослашиши керак. Австралия ва Канада каби давлатлар ҚҚС ставкалари ва қоидаларини иқтисодий шароитлар ва фискал мақсадларга мос келишини таъминлаш учун мунтазам равишда кўриб чиқади ва ўзгартиради. Бу мослашувчанлик янада сезгир ва самарали ҚҚС тизимини яратишга имкон беради.

Муваффақиятли ҚҚС тизимлари кўпинча солиқ органлари, корхоналар ва бошқа манфаатдор томонлар ўртасидаги ҳамкорликни ўз ичига олади. Швеция ва Норвегия каби давлатлар очиқ алоқа линиялари ва маълумот алмашиш платформаларини ўрнатиб, солиққа риоя қилишда ҳамкорликда ёндашувни қўллаб-қувватладилар. Бу нафақат шаффофликни

оширади, балки солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳолатларини эрта аниқлаш ва олдини олишга ҳам ёрдам беради.

Қонунчиликнинг аниқлиги тадбиркорлар учун ҳам, солиқ органлари учун ҳам жуда муҳимдир. Янги Зеландия ва Сингапур каби давлатлар ҚҚС қоидаларини соддалаштириб, уларни бизнес учун қулайроқ ва тушунарли қилишди. Бу нафақат мувофиқликни осонлаштиради, балки хатолар ва келишмовчиликлар эҳтимолини камайтиради.

Умуман олганда, қўшилган қиймат солиғини қўллаш бўйича хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасини ўрганиш солиқ тизимини оптималлаштиришга интилаётган давлатлар учун қимматли тушунчаларни беради. Технология интеграциясидан ҳамкорлик ва қонунчиликдаги соддаликка қадар қўплаб сабоқларни ўрганиш керак. Ушбу илғор тажрибаларни қўллаш ва мослаштириш орқали мамлакатлар иқтисодий ўсишни рағбатлантирадиган, қонунчиликка риоя қилишни кучайтирадиган ва солиқ юқининг адолатли тақсимланишини таъминловчи мустақам ҚҚС тизимини яратиши мумкин. Жаҳон иқтисодий муҳити ривожланиб борар экан, халқаро тажрибаларни узлуксиз ўрганиш самарали солиқ сиёсатини шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Хулоса ва таклифлар.

Хорижий мамлакатларнинг ҚҚС моделларини ўрганиш асосида Ўзбекистон бўйича хулосани шакллантириш ушбу моделларда аниқланган кучли ва заиф томонларни умумлаштириш ҳамда Ўзбекистоннинг ўзига хос иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жиҳатини ҳисобга олишни ўз ичига олади.

Турли мамлакатларда ҚҚСнинг турли моделларини таҳлил қилиш Ўзбекистоннинг ўзига хос иқтисодий муҳитига татбиқ этилиши мумкин бўлган қимматли тушунчаларни беради. Хорижий ҚҚС моделларида аниқланган кучли ва заиф томонларини кўриб чиқишда бир нечта асосий кузатишлар пайдо бўлди:

Иқтисодий муҳитга мослашиш: Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалигига таяниши ва сўнги пайтларда саноатни диверсификация қилиш борасидаги саъй-ҳаракатлари билан ажралиб турадиган иқтисодий тузилмаси ривожланаётган тармоқларга мослашувчи ва қўллаб-қувватловчи ҚҚС модели зарурлигини кўрсатади.

Сингапурнинг истеъмолга асосланган ёндашуви каби хорижий ҚҚС моделлари маъмурий соддалиги ва самарадорлиги муҳимлигини таъкидлайди. ҚҚСни рўйхатдан ўтказиш, уларга риоя этиш ва ижро этиш жараёнларини соддалаштириш даромадларни янада самарали йиғишга ёрдам беради.

Австралиянинг товарлар ва хизматлар солиғи модели нисбатан паст ставкага эга бўлган кенг базани таъкидлайди. Ўзбекистон учун маълум демографик кўрсаткичларга номутаносиб равишда оғирлик қилмасдан, тўлиқ солиқ солинадиган база ва даромадлар етарлигини таъминлайдиган ставка ўртасида тўғри мувозанатни топиш жуда муҳим.

Европа Иттифоқининг ҚҚСни уйғунлаштириш модели минтақавий блокдаги савдо тўсиқларини камайтиришнинг афзалликларини намойиш этади. Ўзбекистон глобал иқтисодий интеграцияни кучайтиришга интилаётган бир пайтда трансчегаравий савдони осонлаштириш учун ҚҚС амалиётини уйғунлаштиришдан самара олиши мумкин.

Хорижий илғор тажрибаларни ўзлаштиришдан олинган самарадорлик Ўзбекистоннинг ушбу амалиётни ўзининг ноёб шароитларига мослаш қобилиятига боғлиқ. Хорижий моделлар асос бўлсада, Ўзбекистон ўзининг ижтимоий-иқтисодий шароитлари, институционал салоҳияти ва сиёсат мақсадларини ҳисобга олиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, хорижий ҚҚС моделларидан олинган маълумотлар Ўзбекистоннинг ёндашувини кўрсатиши мумкин бўлсада, муваффақият ушбу илғор тажрибаларни мамлакатнинг иқтисодий шароитларига мослаштириш учун синчковлик билан мослаштириш ва доимий баҳолаш ва манфаатдор томонларни жалб қилиш асосида самарали амалга оширишга боғлиқ.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Alavuotunki K, Haapanen M, Pirttilä J (2019) The effects of the value-added tax on revenue and inequality. *J Dev Stud* 55(4):490–508

Adhikari B (2020) Does a value-added tax increase economic efficiency? *Econ Inq* 58(1):496–517

- Asogwa FO, Nkolika OM (2013) Value added tax and investment growth in Nigeria: time series analysis. *IOSR J Humanit Soc Sci* 18(1):28–31
- Besley T, Case A (1995) Does electoral accountability affect economic policy choices? Evidence from gubernatorial term limits. *Q J Econ* 110(3):769–798
- Caspersen E, Metcalf G (1994) Is a value-added tax regressive? Annual versus lifetime incidence measures. *Natl Tax J* 47(4):731–746
- Cnossen S (1992) Key questions in considering a value-added tax for Central and Eastern European countries. *Staff Pap* 39(2):211–255
- Cao Q, Wang H, Cao L (2022) “Business tax to value-added tax” and enterprise innovation output: evidence from listed companies in China. *Emerg Mark Finance Trade* 58(2):301–310
- Golob JE (1995) How would tax reform affect financial markets? *Econ Rev-Fed Reserve Bank Kans City* 80:19–40
- Gourdon J, Hering L, Monjon S, Poncet S (2022) Estimating the repercussions from China’s export value-added tax rebate policy. *Scand J Econ* 124(1):243–277
- Graetz MJ (2005) Comments on John B. Shoven and John Whalley, “Irving Fisher’s Spendings (Consumption) Tax in Retrospect”. *Am J Econ Sociol* 64(1):245–256
- Giesecke J, Tran NH (2012) A general framework for measuring VAT compliance rates. *Appl Econ* 44(15):1867–1889
- HOTREC (2020) European trade association of hotels, restaurants and cafes. <https://www.hotrec.eu/>
- Irawati I, Darmawan H, Sofyan M, Serebryakova T (2022) The effect of the implementation of E-Invoice 3.0 and taxable person compliance to value added tax revenue at KPP Pratama Pasar Rebo. *Ilomata Int J Tax Account* 3(1):1–12
- Kim Y, Wan H, Kang M (2022) Card or cash? Evidence regarding consumers’ cooperative value-added tax compliance. *Asian Econ J* 36(3). <https://doi.org/10.1111/asej.12276>
- Kristjánisdóttir H, Remoaldo P (2019) Tourism in a remote Nordic region: Vat, internet, oil, English, distance, Hofstede, and Christianity. *Cogent Soc Sci* 5(1):1709346
- Keen M, Lockwood B (2010) The value added tax: Its causes and consequences. *J Dev Econ* 92(2):138–151
- Kato J (2003) *Regressive taxation and the welfare state: path dependence and policy diffusion*. Cambridge University Press
- Keen M, Lockwood B (2010) The value added tax: Its causes and consequences. *J Dev Econ* 92(2):138–151
- Morgan KJ, Prasad M (2009) The origins of tax systems: a French–American comparison. *Am J Sociol* 114(5):1350–1394
- Mgammal MH (2021) Does a value-added tax rate increase influence company profitability? An empirical study in the Saudi Stock Market. *J Australas Tax Teach Assoc* 16(1):92–128
- Permadi DG, Wijaya S (2022) Analysis of determinants of value added tax revenue in Asia. *J Penelit Pendidik Indone* 8(3):622–631. <https://doi.org/10.29210/020221385>
- Prasad M, Deng Y (2009) Taxation and the worlds of welfare. *Socio-econ Rev* 7(3):431–457
- Piketty T, Saez E (2007) How progressive is the US federal tax system? A historical and international perspective. *J Econ Perspect* 21(1):3–24
- Schenk A, Thuronyi V, Cui W (2015) *Value added tax*. Cambridge University Press
- Smith A (1776) An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In: Edwin Cannan E (Eds) *Methuen & Co*, at 310 (1925). Random House, New York
- Sun C, Zhan Y, Du G (2020) Can value-added tax incentives of new energy industry increase firm’s profitability? Evidence from financial data of China’s listed companies. *Energy Econ* 86:104654
- Čížek P, Lei J, Lighthart JE (2017) Do neighbours influence value-added-tax introduction? A spatial duration analysis. *Oxf Bull Econ Stat* 79(1):25–54
- Ufier A (2017) The effect of VATs on government balance sheets. *Int Tax Public Finance* 24(6):1141–1173
- United States. Congress. Senate. Committee on, B., Housing, & Urban, A. (1992) *United States Trade Policy and the Economy: hearings before the Committee on Banking, Housing, and Urban Affairs, United States Senate, One Hundred Second Congress, Second Session, to review some of the major causes of our current economic difficulties, and to suggest steps that the United States Can take now to deal with these problems, January 9, 10, 14, and 15, 1992, vol 102*. US Government Printing Office